

Türkçede yapım ekleri

System of Inflections and derivation in Turkish

!!language

*Nihad Mohammed Ashoor Assistant
Lecturer -Department of Turkish Language-
College of arts- university of Mosul*

Abstract

It should be necessary for any researcher to give some information (notification) about suffix in Turkish language.

Suffixes: are syllables without meaning and couldn't be used alone, but if they are concatenated with the root words, then they could have meaning and function.

Suffixes are divided due to their function into two categories:

A: Derivative Suffixes.

B: Conjugate Suffixes.

What concerns me in this research is derivative Suffixes, which change the meaning and the origin of the word, when they are added (concatenated) to the roots of the words.

There are four kinds of derivatives Suffixes which they are:

- 1) Suffixes which change the word as a noun into another noun.
- 2) Suffixes which change the word as a noun into a verb.
- 3) Suffixes which change the word as a verb into a noun.
- 4) Suffixes which change the word as a verb into a verb.

Ön söz

Ekler: Kelimenin bünyesindeki ikinci temel unsura ise görevli unsurlardır. Demek ki ekler kendi başlarına bir anlamı olmayan ve kullanılmayan, ancak köklere eklenmek suretiyle kullanılabilen ve anlamla ilgili bir görevi bulunan şekillerdir.⁽¹⁾

Eklerin genel olarak önemli bir rolü olduğundan dolayı Türkçe dilinde en çok işleyişli eklerle değinmek hoşlandım. Bu yüzden bu araştırmada yapım eklerinde olan her ekini kısaca ve faydalı bir biçimde örneklerle açıkça belirttim. Öylece yapım ekleri yaptıkları yeni taban kelimenin cinsine göre isim yapan ve fiil yapan ekler iki yönlü sınıflandırdığımız da dört türlü yapım eki ortaya çıkar.

I. Isimden isim yapan ekler.

II. Isimden fiil yapan ekler.

III. Fiilden isim yapan ekler.

IV. Fiilden fiil yapan ekler.

!!Giriş

Kökler kelimelerin yapısında anlamlı ve görevli olmak üzere iki çeşit unsur bulunarak bunlardan anlamlı unsurlar tek başlarına kullanılabilirler. Kelimenin yapısı bozulmadan, yapım ve çekim eklerini çıkardıktan sonra, daha küçük birimlere ayırlamayan ve temel anlamı taşıyan bu unsurlara kök denir⁽²⁾.

Türkçede ekler belli bir sıraya göre kökten sonra getirilebilir. Türetmeler (yapım ekleri) ve çekim şekilleri eklerle yapıldığından Türkçe dilinde ekler büyük bir öneme sahiptir. Köklerden gövdelerin türemesi Türkçede tamamıyla bir kök genişlemesi şeklinde olur. Köklere özel ekler getirilerek gövdeler yapılır. Bu ekler yapım ekleridir. Yani gövdeler köklerle yapım eklerinden teşkil edilir⁽³⁾.

Demek ki dilde özel kelime yapma yolları vardır. Dilin kelime yapma şartları şu üç noktada toplanır. Kök ve gövde. Yapım eki ve yapım şeklidir.

!!

I. Isimden isim yapan ekler:

Isim kök ve gövdelerinden isim yapmak için kullanılan yapım ekleridir. Bu ekler isim köklerine, isimden yapılmış isim gövde-lerine ve fiilden yapılmış isim gövdelerine eklenirler⁽⁴⁾ Bu ek-leri başlıca işleyişlerine göre şu şekilde sırayabiliriz:

1. Lik, Lık, luk, lük: Bu ek isimden isim yapan eklerinin en işlek eklerinden sayılır. İşlevleri şunlardır:

Yer, isim yapar: ağaçlık, kömürlük, çöplük, taşlık

Alet, eşya isim yapar: Gözlük, tuzluk, önlük, dizlik.

Topluluk isim yapar: Genclik, türklük .

Meslek isim yapar: Müdürlük, öğretmenlik.

Yalın isimler yapar: Güzellik, iyilik, bağlılık .

Bazı kelimelerde sıfat olarak kullanılan isimler yapar:

Yazlık ev, haftalık program, günlük iş.

2. Cı ,Ci ,Cu ,Cü ,Çu ,Çü: Her türlü ismin sonuna gelir⁽⁵⁾ İşlek bir ektir işlevleri şunlardır:

Meslek ve iş isimleri yapar: Avcı, kitapçı , yolcu.

Bir işin alışkanlık haline getirdiğini gösterir: Yalancı, inatçı.

3. Li , Lı ,Lu ,Lü: Sıfat olarak isimler yapar: Neşeli, dertli, analı.

4. Siz , Sız , Suz , Süz: Bu ek (li, li, lu, lü) ekinin olumsuzudur. Evsiz, essiz, tuzsuz , yağsız,-----.

5. Cık , Cık ,Cuk ,Cük: Küçültme, sevgi, acıma bildirir, hastalık, bitki alet ve yer isimleri yapar: Gelincik ,küçücük, gölçük.

6. Cak ,Cek: Küçültme, sevgi ifadesi verir, sıfat ve zarf yapar: Ailecek, büyücek, evcek.

7. Cağız , Ceğiz: Küçültme, sevgi, zavallılık bildirir. Adamcağız, Kadıncağız, hayvancağız .

8. **Ca, Ce ,Ça ,Çe** :Dil ve lehce isimleri yapar:Turkce ,Almanca.
9. **Daş, Deş**: Eşlik, ortaklık, bağlık bildiren isimler yapar:Arkadeş, Vatandaş, yurttaş.
10. **Inci ,Inc , uncu üncü**: Asıl sayı isimlerindendir. Sıra sayı isimler yapar:Yedinci , birinci, sonuncu.
11. **Ar ,er/şar ,şer**: Asıl sayı isimlerinden dağıtma sayı isimleri Yapar: Yedişer , beşer,ikişer.
12. **Z**: Bu ekte iki işlev yönü var;ilki,Topluluk sayı isimleri Yapar. Ikiden sekize kadar olan sayılara gelir. İkiz,beşiz, üçüz ,altuz,-----.İkincisi ise benzerlik bildirir:boynuz< Boyun-u-z gibi.⁽⁶⁾
13. **Si ,sı ,su ,sü**:Benzerlik,gibilik ifade eder.Erkeksi,çocuksu, Kadınsı.
14. **Imsi, ims , umsu, ümsü**:Benzerlik ,gibilik ifade eder ama Tat ve renk isimlerine gelir. Ekşimsi,mavimsi,yeşilimsi.
15. **Mtrak**: Bu ek aynı {imsi,ımsı, umsu, ümsü}eklerinin görevindedir. Ekşimtrak, acımtrak.
16. **Li ,lı ,lu,lü**:Bu ek iki isim arasında Bir bağ görevi görür. Aşağı yukarı "ve" anlamındadır,İrili ufaklı, büyüklü küçüklü, Geceli gündüzlü, vb⁽⁷⁾.
17. **Layın,Leyin** :Bu ek vakit isimlere gelir.Ünlü uyumuna uymaz. Sabahleyin, akşamleyin,geceleyin.
18. **Cılayın ,cileyin**:Benzerlik,gibilik ifade eder.Benceleyin Yani" benim gibi "anlamına gelir.
19. **Sal ,Sel**:Yer bildiren isimler yapar ve bu ek bugün yaygın Bir şekilde kullanılmıştır.⁽⁸⁾Kırsal, kumsal, belgesel,dugusal. **Aşağıdaki ekler ise işlek olmayan isimden isim yapan ekleridir. Onları da şöyle sırayabiliriz:**
20. **Ti,tı ,tu ,tü**:Yalnız yansıma kelimelere gelir.Gürültü,işilti.

21. **Gil ,gıl, gul ,gül\ Kil ,kıl,kul kül:**Topluluk, ail ve ev ismi yapar ayrıca ilgi ifade eder.Oğuzgıl ,dayımgıl ,annemgil.
22. **Msar,mser:**Sıfatlara gelerek yine sıfat yapmaktadır. Karam-Sar, kötümser,iyimser.
23. **Dirik,dırık,duruk,dürük:**Arac isimlere gelir.Boyun duruk.
24. **Sul ,sül:** yoksul.
25. **An ,en:** eren ,kızan,oğlan.
26. **Kek:** erkek.
27. **Kan:** Başkan.
28. **C:** Atac,anac.
29. **Ka,ke:**Başka.
30. **Cil,cıl,cul, cül\ Cil,cil,cul,cul :** Evcıl, bencil, balıkçıl.
31. **Man,men:** Kocaman, kücümen.
32. **Ac, ec:** Kırac, topac, bozac.
33. **Sin , sın:** Sarsın, goksın.
34. **Ak , ek:** Topak, başak.
35. **K:** Bebek, topuk.
36. **T:** Eşit, yaşıt.
37. **Az,ez:** Ayaz, dayaz.
38. **Ey:** Güney, küzey.
39. **La , le:** Kışla, yayla.

II:İsimden fiil yapan ekler: Isim kök veya gövdelerinden

Fiil yapmak için kullanılan eklerdir⁽⁹⁾. Daha önce işlekli ekleri Sıralayalım:

1. **La , le:** Bu ek en işlek ektir ve bazı kelimelerde (la,le) ile yapılan Fiil gövdeleri tek başlarına kullanılmayıp (n,ş,t) eklerini alarak ortaya çıkmaktadır⁽¹⁰⁾. Canlan, iyiles, kirllet, adileş.
2. **Al , el:** Bu ek geçişsiz fiillerdir. Azal, yönel, görel.

3. **Ar , er:** Bu ek renk isimlerinden fiil yapar. Akar, bozar.
4. **Kir , kır , kur , kür ve R:** Bu ekler yansıma kelimelere gelir.
Bağır, çağır, aksır, haykır, fişkır, püskür.
- En az işlekli olan ekler ise de şunlardır:**
5. **L :**İncel, kısal, doğrul.
6. **A,e:** Yasa, türe, boşa.
7. **K:** Birik, gözüük.
8. **Sa , se :**Susa ,önemse.
9. **Msa, mse:**Azımsa, benimse.

III.Fiilden isim yapan ekler: Fiil kök veya gövdelerinden isim türeten eklerdir⁽¹¹⁾. Türkçe dilinde pek çok fiilden isim yap-an ek bulunmaktadır. İşlek ekleri başlıca şunlardır:

1. **Mak , mek:** Bu ek mastarlar meydana getirir.Esas işlevi hareket isimleri yapmakla birlikte, bazen somut anlamda isimler de yapar⁽¹²⁾.
yemek, kaymak, çakmak, olmak, batmak, saymak, kapatmak.
2. **Ma ,me:** Bu ek bütün fiil kök ve gövdelerine getirilir. İşlevi iş isimleri yapar⁽¹³⁾. Gülme, unutma, okuma, bekleme.
3. **Iş, ış, uş, üş:** Bu ek bütün kök ve gövdelerine getirilir daha çok Hareket ve oluşun tarzını bildirir. Buluş, görüş, arayış, gösteriş.
4. **Ici,ıcı,ucu,ücü:** Bu ek çokluk, asırlık, süreklilik bildirir. Alıcı, Kalıcı, yapıcı, gezici.
5. **M:** Nesne isimleri yapar.Giyim, doğum, biçim.
6. **K:** Çeşitli nesnelere karşılایan isimler yapar. Acık,yanık,tanık
7. **Ak , ek:** Yer,alet ve sıfat isimleri yapar. Konak, durak, uçak.
8. **N:** Fiilden daha çok yapılanı ifade eden isimler yapar. Ekin, Gelin, akın, tütün.
9. **Gi ,gı,gu,gü,ki,kı,ku,kü:**Çok kullanılan bir ektir. Bilgi, atkı

Duygu, uyku, örgü, dergi, sergi.

- 10. I,ı,u, ü:** Alet, somut ve soyut isimleri yapar. Doğu,korku, olcu ,batı.
- 11. Ti ,tı , tu, tü :**Bu ek daha çok dönüşlülük (n) eki almış, dönüş- Lü fiil eklerine getirilir⁽¹⁴⁾. Cıkıntı, görüntü, sıkıntı, uzuntu.
- 12. Gin, gın,gun, gün\ kin, kın, kun, kün:** Bu ek büyütme ve asırlılık Anlamı verir daha çok sıfat olarak kullanılır, Düzgün, sürgün, tutkun, aşkın.
- 13. Gan,gen,\ kan,ken :** Tek heceli fiillere getirilmez. İşlevinde Kuvvetli bir asırlılık vardır.Alıngan, unutkan , çalışkan.
Aşağıdaki eklerse fiile gelip isim yapan ekleridir .Ama az işlek olarak kullanılır.
- 14. gıc,gıc\guc,güc:** Bu ek değişik anlamlara isimler yapar. Bilgic dalgıc ,başlangıc.
- 15. gac,gec,\kac,kec:**Bu ek isim ve sıfat yapar .Utangec, yüz gec süzgec.
- 16. Agan, agan:** Sureklilik ifade eder.Olagan,yatagan,gezegen.
Aşağıdaki ekler sıfat fiil ekleridir ve kalıcı isimler de yapar. Onları da örneklerle belirteceğim.
- 17. An,en :**Carpan,dözen, kıran.
- 18. Ar ,er,\ ur,ür:**Yazar,keser,düşünür.
- 19. Miş,mış,muş,müş:**Dolmuş, gecmiş,yemiş.
- 20. Acak,ecek:** Gelecek,yakacak, içecek.
- 21. Maz,mez:** Korkmaz,solmaz,tükenmez,yılmaz.
- 22. Dik,dık,duk,dük,\tik,tık,tuk,tük:** Bildik, tandık, gördük, okuduk
- 23. R:** Gelir, yarar.
Aşağıdaki eklerse az işlekli olduğundan dolayı onları sadece sırayayalım:

24. **Ga, ge:** Bilge, bölge, dalga, gösterge.
 25. **C:** Inanc, kışkanc, gülünc, kazanc.
 26. **T:** Geçit, yoğurt, umut, asıt.
 27. **Si, sı, su, sü:** Yatsı , tutsu.
 28. **Anak, enek:** Görenek, gelenek , sağanak.
 29. **Amak, emek:** Kacamak, basamak.
 30. **Mik, muk, muk, mük:** Kiymik, ilmik, küsmük.
 31. **Ac, ec:** gülec, görec.
 32. **Am, em:** Tutam, susam.
 33. **Alak, elek:** Asalak, cökelek
 34. **Arı, eri:** uçarı.
 35. **Amac, emec:** Dönemec.
 36. **Mac, mec:** Yırtmac, bulamac
 37. **Bac, bec:** Dolanbac, saklanbac.
 38. **Sak, sek:** Tutsak.
 39. **Man, men :** Azman, gocmen.
 40. **Mur, mur:** Yağmur.
 41. **Maca, mece:** Bulmaca, bilmece, koşmaca.
 42. **Ca, ce :** Eglence, sakınca, düşünce, güvence.
 43. **A, e:** Sopa, oya, kese.
 44. **Di, di, du, dü, ti, ti, tu, tü:** Geçmiş zaman ekidir. kalıcı isimler de yapar .Kulbastı, gündöndü, zipçikti.

IV. Fiileden fiil yapan ekler: Fiilden fiil türeten ekler, fiil

Kök veya gövdelerinden fiil yapan eklerdir. Bunların çoğu Fiil yapan eklerdir⁽¹⁵⁾. Bu eklerin eklerini basıt ve özet bir biçimde şöyle de zikredebiliriz:

1. **Ma, me {olumsuz eki}:** Bu ek bütün fiil ve gövdelerine gelerek olumsuz fiiller yapar. Gitme, yapma, oturma, oynama, gelme

- 2. N {dönüşlük eki}:** Bu ek geniş bir şekilde kullanıyor. İşlevi, Kendi kendine yapma veya olma ifade eden fiiler yapmaktadır⁽¹⁶⁾. "N" ekine dönüşlü eki demeginin sebebi çünkü bu ekin karşıladığı hareket, o hareketi yapan veya olan nesnenin üzerine döndüğündendir. Bu ekle yapılan fiilere dönüşlü fiiller ve (n) ekine de dönüşlülük eki denir⁽¹⁷⁾.
- Örnekler: Kapandı, dövündü, gezin, giyin, taran, soyun, silkin. Ama "n" ile yapılan fiillerin bir kısmı dönüşlü değil, mechulluk ve pasiflik ifade eder. Söylen, delin, yürün.
- 3. L{pasiflik ve mechlluk eki}:** Bu ek geçişsiz fiillerden mechul, geçişli fiillerden pasif fiiller yapar⁽¹⁸⁾. Mechul fiiller özne istemeyen yani gösterdiği hareket kimin yaptığı belli olmayan fiillerdir. Durul, gulun, kalkıl.
- Pasif fiiller** ise, fiiler özne alırlar, ama bu özne hareketi yapan değildir, hareket özne üzerine yapılmış olur⁽¹⁹⁾. Acıl, kesil, duyul, sürül, bozul.
- 4. S {işteşlik eki}:** Ortaklaşma fiiler daha çok geçişsiz tabanlardan yapılmış görünürler, geçişsiz olurlar ve nesne almazlar⁽²⁰⁾. Dövüş, görüş, sözleş.
- 5. Ettirgenlik (faktitif) ekleri:** Fiilden fiil türeten eklerinin bir kısmı yaptırma ve öldürme ifade eden fiiller yapar⁽²¹⁾.

Ettirgenlik ekleri başlıca şunlardır:

- 1. R :** Bu ek ünsüzle biten fiillerin bir kısmına gelir, ama ünlü ile biten fiillere gelmez. şaşır, geçir, yatır, taşır.
- 2. T :** İşlek bir ettirgenlik ekidir; Söylet, yükselt, ürküt, yürüt, azalt
- 3. Dir, dir, dur, dur, tir, tir, tur, tur:** İşlek bir ektir, işleklik alanı ünlü ile bittene tek heceli fiillerle, ünsüz ile bittene bütün fiil ve govde-leri içine alır⁽²²⁾. Bildir, saydır, kaptır, biriktir.

4. **Ar,er** : İşlevi çok azdır. Kopar ,çıkar.
5. **Dar ,der** : İşlek değil. Döner ,gider .
6. **Ur ,ür**:Fazla işlek olmayan. Gocur, doyur.
7. **Ala ,ele** :Kuvvetlendirme işleviyle fiiler türetir.
Kovala , sasala , esele.
8. **I ,ı ,u ,ü** : Fiilden fiil türeten eki ama çok işlevli olunmayan.
Kazı , çiti.
9. **Msa ,mse**: Çok kullanılmayan bir ektir.Gülümse.
10. **Y** : İşlek değildir. Sadece bir iki örnekte görünebilir.
Köy, toy gibi.

الأبنية الفعلية في اللغة التركية

نهاد محمد عاشور

مدرس مساعد - قسم اللغة التركية - كلية الآداب - جامعة الموصل

مستخلص البحث

تعتبر اللغة التركية من اللغات الالتصاقية التي تعتمد على اللواحق في اشتقاق الكلمات. واللواحق تلحق بالجزور الفعلية والاسمية على حد سواء بغية اشتقاق الكلمات وبيان وظائفها داخل الجملة. ولا يمكن استعمالها مجردة دون إلحاقها بالجزور أو بالكلمات وليس لها أي معنى إذا استعملت وحدها وكما وان الحروف الصوتية الموجودة في اللواحق تخضع لقاعدة التوافق الصوتي. تنقسم اللواحق من حيث وظائفها إلى قسمين: لواحق الاشتقاق وهو ما تطرقنا له في بحثنا هذا حيث أن هذه اللواحق تعمل على تغيير معنى الكلمة ونوعها عند إضافتها إلى الجزور أو إلى المفردات ولا تأتي بعد "لواحق التصريف" وهي القسم أو الوظيفة الثانية للواحق، أي أن لواحق الاشتقاق تلحق مباشرة بالجزور. وتوجد في اللغة التركية أربعة أنواع من لواحق الاشتقاق:

- أ. لواحق اشتقاق أسم من أسم آخر.
- ب. لواحق اشتقاق فعل من أسم.
- ج. لواحق اشتقاق أسم من فعل.
- د. لواحق اشتقاق فعل من فعل آخر.

DIPNOTLAR

- (1) Mustafa Özkan, Osman Esin, Hatice Tören, Yüksek Öğretimde Türk Dili, Filiz kitap evi, İstanbul 2001,s. 466.
- (2) a.g.e.s.463.
- (3) Muharrem Ergin, Türk Dilbilgisi, Edebiyat Fakültesi basım evi, İstanbul 1958, s.129.
- (4) A.g.e.s.135.
- (5) A.g.e.s.138.
- (6) Mustafa Özkan, a.g.e.,s.486.
- (7) Mahmet Aydın,Türk Dili,Dil ve Edebiyat dergisi, Aralık sayı 588,1995 ,s.64.
- (8) Muharrem ,Ergin,a.g.e.s.100.
- (9) Mustafa,Ozkan ,a.g.e.s.486.
- (10) Hamza,Zülfikar,Yabancılar için Türkçe dersleri, Dilbilgisi, AnKara 1968,s.119.
- (11) Tahsin,Banguoğlu,Türkçenin Grameri,Türk Tarih Kurumu basım evi, Ankara 1990, s.224.
- (12) Şamil ,Fahri,Yahya,Türk dilini bilmeyenlere çağdaş Türkçe, Musul Üniversitesi,Edebiyat Fakültesi,2006,s.72.
- (13) Mustafa,Özkan,a.g.e.s.490.
- (14) Fazil ,Mehdi,Bayat,Türk dilbilgisi,Bağdat 1983,s.77.
- (15) Mustafa,Özkan,a.g.e.s.494.
- (16) Fazil ,Mehdi,Bayat,a.g.e.s.91.
- (17) Mustafa,Özkan,a.g.e.s.495.
- (18) Şamil,Fahri,Yahya,Çağdaş Türk Dilbilgisi,Musul Üniversitesi, Edebiyat fakültesi,1991.,s.304
- (19) Mustafa,Özkan,a.g.e.s.495.
- (20) Tahsin,Banguoğlu,Türkçenin Grameri,Türk Tarih kurumu Basım Evi,Ankara,1990,s.289.
- (21) Mustafa,Özkan,a.g.e.s.495.
- (22) A.g.e.s.496.

KAYNAKLAR

1. Fazıl, Mehdi, Bayat, Türk dilbilgisi, Bağdat 1983.
2. Hamza, Zülfikar, Yabancılar için Türkçe dersleri, Dilbilgisi, AnKara 1968.
3. Mahmet Aydın, Türk Dili, Dil ve Edebiyat dergisi, Aralık sayı 588, 1995.
4. Muharrem Ergin, Türk Dilbilgisi, Edebiyat Fakültesi basım evi, İstanbul 1958.
5. Mustafa Özkan, Osman Esin, Hatice Tören, Yüksek öğretimde Türk Dili, Filiz kitap evi, İstanbul 2001.
6. Şamil, Fahri, Yahya, Türk dilini bilmeyenlere çağdaş Türkçe, Musul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, 2006.
7. Şamil, Fahri, Yahya, Çağdaş Türk Dilbilgisi, Musul Üniversitesi, Edebiyat fakültesi, 1991.
8. Tahsin, Banguoğlu, Türkçenin Grameri, Türk Tarih kurumu Basım Evi, Ankara, 1990.